

**WESTMINSTER
FOUNDATION FOR
DEMOCRACY**

КАКО ДА СЕ СПРАВИМЕ СО ДЕМОГРАФСКАТА КРИЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

КРАТОК НАЦРТ-ДОКУМЕНТ ЗА ЈАВНА ПОЛИТИКА

Автори:

д-р Александар Љ. Спасов

Тоше Зафиров

Истражувач:

Ангела Јанкоска

**WESTMINSTER
FOUNDATION FOR
DEMOCRACY**

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

314:005.21(497.7)

СПАСОВ, Александар Љ.

Како да се справиме со демографската криза во Република Македонија?
: нацрт краток документ за јавна политика / автори Александар Љ. Спасов,
Тоше Зафиров ; истражувач Ангела Јанкоска. - Скопје : Институт за
социјална демократија Прогрес, 2018. - 27 стр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 25-27

ISBN 978-608-66074-2-5

1. Зафиров, Тоше [автор]

а) Демографска криза - Причини - Мерки за справување - Македонија
COBISS.MK-ID 108778762

Изработката на оваа публикација е овозможена од Вестминстерската фондација за демократија. Изнесените ставови во оваа публикација се ставови на авторите и не мора да ги одразуваат неопходно ставовите на Фондацијата или на Лабуристичката партија на Велика Британија.

Автори:

д-р Александар Љ. Спасов¹

Тоше Зафиров²

Истражувач:

Ангела Јанкоска³

¹ Доцент на Правниот факултет „Јустинијан Први“, УКИМ во Скопје и Програмски менаџер во Институтот за социјална демократија „Прогрес“ во Скопје.

² Програмски директор во Институтот за социјална демократија „Прогрес“ во Скопје.

³ Проектна асистентка во Институтот за социјална демократија „Прогрес“ во Скопје.

КАКО ДА СЕ СПРАВИМЕ СО ДЕМОГРАФСКАТА КРИЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1. Општи демографски трендови во Република Македонија

1.1. Контекст и тековна состојба

Република Македонија, како и повеќето држави во регионот, се соочува со исклучително неповолен развој на демографската состојба. Проблемот не е само во стапката на наталитет којашто е неповолна карактеристика во цела Европа туку и во другите фактори што имаат директно влијание врз демографската состојба. Што се однесува на стапките на фертилитет и на наталитет, Република Македонија се вбројува во групата држави со најниски стапки. Но, за разлика од водечките држави според социоекономскиот развој во ЕУ, оваа состојба најчесто не е резултат на менувањето на генералната општествена култура и на животните навики, туку е резултат на исклучително неповолниот социоекономски развој во последните три децении. Конкретно, младата популација која е во фертилниот период од животот, се соочува со најголема стапка на невработеност во Република Македонија, што има директно влијание врз одлуката за формирање семејство, односно за создавање потомство. Наведената состојба во врска со младинската невработеност е причина и за засилената емиграција од Република Македонија. Ако до пред десетина години превладуваше емиграцијата на висококвалификувани кадри („одлив на мозоци“), во последнава деценија емиграцијата како појава се прошири меѓу сите општествени слоеви, без оглед на образовните и на професионалните квалификации, но најголемо влијание има на младите. Доколку продолжи овој тренд, не само што дополнително ќе се влоши демографската слика на среден рок туку може и трајно да се нарушат перспективите за поповолен социоекономски развој преку очекуваното драстично намалување на работоспособното население.

Токму затоа, овој краток документ за јавна политика, освен врз анализата на генералните демографски трендови во Република Македонија, има особен фокус и врз младинската невработеност и врз емиграцијата како два најважни фактори што имаат неповолно влијание врз демографскиот развој на Република Македонија. Тие се, според резултатите од оваа кратка анализа, истовремено и двете главни детерминанти коишто треба да влијаат врз планирањето на популационата политика и од чиј развој ќе зависи успехот на идната популациона политика во Република Македонија.

Во Република Македонија стапката на фертилитет⁴, како и стапката на наталитет⁵ постојано се во опаѓање, а од статистичка гледна точка тоа особено доаѓа до израз во последните 20 години. На првиот попис на населението во 1994 година, стапката на фертилитет изнесувала 2,2 деца по жена и раст на популацијата за 1,01 %, а веќе во 1998 година фертилитетот се намалил на 1,9 деца по жена. Трендот пак на падот на наталитетот започнува уште од 1953 година, но особено доаѓа до израз во последните 15 години.⁶

⁴ „Под вкупната стапка на фертилитет се подразбира број на раѓања по жена во просек за време на нејзиниот живот, и претставува индикатор кој покажува потенцијал за промена на населението во земјата. Стапка од две деца по жена се смета за стапка за замена на населението, што резултира со релативна стабилност во однос на вкупниот број на население. Стапка над две деца укажува дека станува збор за зголемување на популацијата и дека нејзината просечна возраст е во опаѓање. Повисоките стапки исто така најчесто укажуваат на потешкотии за семејствата да ги хранат и едуцираат децата и жените да влезат во работната сила. Стапките под две деца укажуваат на намалување на популацијата и зголемување на нејзината просечна возраст, односно стареење на нацијата.“ (https://www.indexmundi.com/macedonia/total_fertility_rate.html), пристапено на 22.10.2018 година;

⁵ Стапка на наталитет претставува однос меѓу бројот на живородените деца и просечниот број на населението на срединатана годината за која се пресметува, пресметана на 1000 жители. (<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=2>), пристапено на 22.10.2018 година;

⁶ [http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/Differentials-of-Fertility-in-the-Republic-of-Macedonia-\(empirical-research\)#.W8s9AhMzYwP](http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/Differentials-of-Fertility-in-the-Republic-of-Macedonia-(empirical-research)#.W8s9AhMzYwP), пристапено на 22.10.2018 година;

За споредба и за поточно да се прикаже тенденцијата на опаѓањето на наталитетот во Македонија, подолу е претставен приказ на статистички податоци за развојните состојби на наталитетот за период од триесетина години, односно од 1981 година до 2012 година.

Во 1981 година просечниот број на жители изнесувал 1.889.000, а бројот на живородени деца изнесувал 39.784, при што се забележува дека на 1.000 жители се родени 21 деца.

Во 1991 година просечниот број на жители изнесувал 2.039.000, а бројот на живородени деца изнесувал 34.830, а на 1.000 жители се родени околу 17 деца. Значи, намалувањето живородени деца во 1991 во однос на 1980 година изнесува околу 12%. Во 2001 година просечниот број на жители изнесувал 2.035.000, а бројот на живородени деца изнесувал 27.010, а на 1000 жители се родени околу 13 деца. Значи, намалувањето живородени деца во 2001 во однос на 1980 година изнесува околу 32%. Додека пак во 2011 година просечниот број на жители изнесувал 2.059.000, а бројот на живородени деца изнесувал 22.770, а на 1000 жители се родени околу 11 деца. Значи, намалувањето живородени деца во 2011 во однос на 1980 година изнесува околу 43%. Погледнато од аспект на промените во наталитетот за една година може да се забележи дека во 2012 година, стапката на наталитет изнесува 11.43 (живородени на 41000 население), а бројот на живородените деца, во споредба со претходната година, е зголемен за 798 деца или за 3,5 %.”⁷

За првпат по 1998 година, Македонија почнува да се соочува со негативна стапка на раст на популацијата и на фертилитетот под нивото на заменливост (Replacement level fertility), што во превод значи дека секоја нова генерација на новородени би била помала од претходната и би била недоволна да ја замени.⁸

Според последните статистички податоци за 2017 година, Македонија се соочува со многу ниска стапка на фертилитет – 1,43 деца по жена.⁹ На стапката на фертилитет, како и на стапката на наталитет, теоретски, но и во пракса влијаат многу клучни фактори, меѓу кои особено видливи се културолошките, демографските, социоекономските и здравствените. Во Република Македонија, во последниве 20 години, фактори што најмногу влијаеле на стапката на фертилитет и на наталитет се: периодот на економската транзиција; промената на политичкиот систем во плурален; младинската невработеност; ниските плати и ниската стапка на вработеност кај жените, која според второто тримесечје за 2018 година изнесува 39,5 % во сооднос од 75.813 (37,5 %) невработени жени и прекумерно високиот број од 465.928 (64,3%) жени што се вброени во неактивно население.¹⁰

Практично, последици од влијанието на наведените фактори се: финансиската и социјалната несигурност, традиционалното живеење на повеќе семејства во еден дом, малите домови, традиционалното сфаќање за улогата на жената во домот и во семејството, долгото останување на жените во образовниот процес, а и активното вклучување како работната сила. Сите наведени фактори го одложуваат процесот на формирање семејство.

Влијание врз фертилитетот и врз наталитетот исто така имаат и: сексуалното образование (градење свест кај младите за употреба на контрацептивни средства, а пред сè за заштита од сексуално преносливи болести), градење свест кај младите за планирање на семејството, кое пред сè се базира на финансиските можностите и на станбеното прашање и, конечно, планирањето на кариерата и на кариерниот развој (тие доведуваат до формирање семејство најчесто во триесеттите години од животот и ја намалуваат можноста за повеќедетно семејство).

⁷ <http://eprints.ugd.edu.mk/8902/1/Trud-TM.-%20R.T-Za%20Ruralni%20sredini-Natalitet1.pdf>, пристапено на 22.10.2018 година;

⁸ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7834459>, пристапено на 22.10.2018 година;

⁹ <http://www.stat.gov.mk/KlucniIndikatori.aspx>, пристапено на 22.10.2018 година;

¹⁰ <http://www.stat.gov.mk/pdf/2018/2.1.18.31.pdf>, пристапено на 22.10.2018 година;

На крајот, не треба да се занемари и растечкиот тренд на разводи кои директно или индиректно влијаат на фертилитетот и на наталитетот. Во 2017 година бројот на разводи бележи зголемување од 0,5 % во споредба со 2016 година и изнесува 1.994 разведени бракови. Според возраста на брачните партнери, најголем број разводи – 387 или 19,4 % се случиле во старосната група од 30 до 34 години за сопругата и 356 или 17,9 % во истата старосна група за сопругот.¹¹

Очекувањата за прирастот на наталитетот во Република Македонија предвидуваат негативни движења. „Според Извештај на ООН, во 2050 година Македонија ќе забележи демографски пад за 6,8 %, а во 2100 година ќе има само 1.487.000 жители, наместо 2.078.000 жители колку што се проценува дека имала во 2015 година. Тоталната фертилност, односно бројот на живородени деца просечно родени од една жена, во 2050 година во Македонија ќе се намали на само 1,71 дете, а таа бројка во периодот 1975 – 1980 изнесувала 2,54 деца.”¹²

Официјалната државна статистика покажува дека во 2017 година над 50 % од општините во Република Македонија имале негативен прираст.¹³

1.2. Преглед на постоечките мерки за поттикнување за формирање семејство

• Родителски додаток за дете

Во Законот за заштита на децата предвиден е родителски додаток за дете, кој го добива мајка за своето трето живородено дете. Правото го остварува мајка која е државјанин на Република Македонија со постојано место на живеење во Република Македонија во последните три години пред поднесувањето на барањето. Во случај мајката ако не е жива, ако го напуштила детето или од оправдани причини ако е спречена непосредно да се грижи за детето, правото наместо мајката може да го добие и таткото.

Висината на правото на родителски додаток за дете (за трето дете) за 2018 година изнесува 8.362,00 денари.¹⁴

• Еднократна парична помош за новороденче

Еднократна парична помош за новороденче му се обезбедува на семејство за прво новородено дете. За прво новородено дете се смета дете кое е живородено дете прво по ред на раѓање на мајката, но за прво дете се смета и кога мајката при првото раѓање ќе роди повеќе деца (близнаци, тројка), како и кога ќе се посвои едно или повеќе деца при првото посвојување доколку мајката нема прво новородено дете. Право на користење на оваа еднократна парична помош има еден од родителите, државјанин на Република Македонија, со постојано место на живеење во Република Македонија за дете родено на територијата на Република Македонија.

Висината на еднократната парична помош за новороденче за 2018 година изнесува 5.017,00 денари.¹⁵

¹¹ <http://www.stat.gov.mk/pdf/2018/2.1.18.13.pdf>, пристапено на 4.11.2018 година;

¹² World Population Prospects, Key findings & advanced tables, United Nations, 2017

¹³ http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.08.pdf?fbclid=IwAR2UYd-wTSIfYK569bJcrv_Ay-E13O4FbfpJOv1DDWX7vNkQhzoI0Av04-E, пристапено на 23.10.2018;

¹⁴ http://www.mtsp.gov.mk/prava-od-detska-zashtita-ns_article-roditelski-dodatok-za-dete.nspix, пристапено на 23.10.2018 година;

¹⁵ http://www.mtsp.gov.mk/prava-od-detska-zashtita-ns_article-pomosh-za-oprema-na-novorodence.nspix, пристапено на 23.10.2018 година;

• Бесплатни учебници за основно и за средно образование

Во согласност со член 6 од Законот за учебници за основно и средно образование, учебниците за основно и за средно образование се бесплатни. Ова е на некој начин индиректна мерка која ги намалува трошоците за образованието на децата и има цел да им го олесни на родителите процесот на растење деца.¹⁶

• Бесплатен превоз за ученици во средно училиште

Во согласност со Законот за средно образование, член 41-а, ученик кој има статус на редовен ученик во јавно средно училиште има право на бесплатен превоз до училиштето, ако неговото место на живеење е оддалечено од училиштето најмалку 2,5 километри и ако избраната струка ја нема во општината во којашто ученикот живее.¹⁷ На ист начин како и со претходната мерка за бесплатни учебници, и со оваа мерка за бесплатен превоз се настојува да им се намалат трошоците на родителите при растењето на децата.

Заклучоци:

Невработеноста на младите, особено на жените, немањето стабилна работа и ниските плати се фактори на кои државата треба да обрне големо внимание и со точно утврдени јавни политики да ги предвиди и да се обиде да го намали нивното влијание. Од друга страна, немање свое живеалиште и животот со повеќе генерации во заеднички дом им влијаат демотивирачки на младите брачни парови или на младите што се во фаза на планирање на семејство, бидејќи немаат соодветни и доволни предуслови за растење дете.

Падот на стапките на фертилитет и на наталитет во Република Македонија, во комбинација со засилената емиграција на младите, особено во последниве 10 години, на подолг рок сериозно ќе ја загрози иднината на државата.

Препораки:

1. Искуствата од државите членки на ЕУ сведочат дека високи стапки на фертилитет се забележани кај оние членки кај коишто постојат комбинации од мерки за реинтеграција на жените на пазарот на трудот и кај коишто постојат сервиси за балансирање на семејниот живот и кариерата, во насока на поголем пристап до јавни установи за грижа на децата и на поповолни услови за родителско отсуство за двајцата родители. Спротивно на ова, државите членки на ЕУ кои имаат најниски стапки на фертилитет се оние кај коишто се бележат ниски стапки на учество на жените на пазарот на трудот, слаба покриеност со градинки и кратки родителски отсуства.
2. Треба да се обезбедат поквалитетни, посеопфатни и подостапни здравствени услуги за мајките и за децата коишто се суштински за постепено зголемување на наталитетот во земјава. Се претпоставува дека со овозможувањето на квалитетни здравствени услуги, младите би биле помотивирани да имаат деца.
3. Државата треба да се погрижи да обезбеди поволни услови за родителство, односно треба да се преземат комплет мерки за вработување жени, за идните родители економски да бидат подготвени.

¹⁶ <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/Zakon%20za%20uchebnici%202014V2.pdf>, пристапено на 23.10.2018 година;

¹⁷ <http://mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-sredno-2015.pdf>, пристапено на 23.10.2018 година;

4. Треба да се зајакнат контролите на почитувањето на работничките права и на примената на прописите, особено во секторите каде што основна работна сила е женската (текстилна индустрија, кожарска индустрија итн.), а тоа во пракса значи дека трудовиот инспекторат треба да е поприсутен на терен и треба негово јакнење од аспектот на човечките капацитети, како и доследно спроведување на законот за работните односи.
5. За да се обезбеди економска сигурност, особено кај младите, треба да се работи на проблемот со невработеноста и на создавањето соодветни и ефикасни мерки за нивно вработување. Младинската невработеност е огромна пречка и причина поради која младите не се одлучуваат да создадат семејство.
6. Редовната исплата на породилното отсуство е од исклучително значење за новите мајки. Поради недоволните капацитети на градинките и слабата покриеност на општинско ниво, повеќе од очигледна е потребата да се вложува во нови градиники и да се работи на зголемувањето на квалитетот на услугите што градинките како установи ги нудат, како и на квалитетот на грижата и на образованието што се овозможува во нив.
7. Разбивањето на стереотипите за родовата поделба на трудот во семејството е од исклучително значење. Давањето непреносливо право на родителско отсуство за таткото би било клучно за неговото поврзување со бебето, за неговата поголема вклученост во раната грижа за детето, но и за повеќе слободно време за мајката.

2. Емиграција од Република Македонија

2.1. Контекст и тековна состојба

Република Македонија, како и поголемиот дел од земјите во регионот, исправена е пред предизвикот како да се справи со засилената емиграција, особено на младите, која се чини дека е незбирлива и која достигнува загрижувачки размери особено во последните 10 години. Дополнително, земјата се соочува и со таканаречениот феномен на потенцијална миграција, односно сè поголем број високообразовани млади луѓе ја планираат својата иднина надвор од Македонија.

Емиграцијата во Република Македонија се одвива најчесто во три облици:

1. Трајна семејна емиграција, односно обединување на семејствата при првична емиграција најчесто на сопругот;
2. Привремена емиграција поради економски причини и
3. Нелегална емиграција или емиграција поради бегство, односно бегане од кривична одговорност.

Што се однесува до статистиките, според Еуростат, во периодот од 1998 година до 2011 година, државата ја напуштиле над 230.000 граѓани, од кои најмногубројни се млади луѓе. Извештајот на Светската банка од 2013 година е уште попознателен: заклучно со 2010 година од Македонија се иселиле околу 447.000 граѓани, односно 22 % од вкупното население. Во Македонија недостасуваат актуелни статистички податоци за бројот на иселени, како и во кој временски период се отселиле, прикажан по години. Државата последниот попис го спроведе во 2002 година.¹⁸

Според податоци од Националната стратегија за вмрежување, соработка и намалување на одливот на високообразовани и стручни кадри 2013–2020 година, 30 % од високообразованите луѓе во Македонија живеат и работат во странство, а скоро 80 % од студентите во завршните години на техничките факултети размислуваат или планираат да ја напуштат земјата. Според истата стратегија, бројот на граѓани што престојуваат во некоја странска земја е значителен и се проценува дека е над 447.000 граѓани на Република Македонија, што претставува околу 22 % од вкупното население во 2010 година. Проценката на Светската банка е дека надвор од Македонија живеат и работат повеќе од 29 % од високообразованите граѓани. Ова е исто така запишано во гореспоменатата Стратегија.

Доколку се обидеме да побараме официјални податоци на веб-страницата на Државниот завод за статистика на РМ, во делот МАКСТАТ база, се забележува дека официјално во 2016 година од земјава во други држави трајно се отселени 140 млади луѓе (на возраст од 15 до 29 години) или вкупно 440 граѓани од сите возрасти (нема поголеми отстапки во бројот во споредба со другите години од последната деценија). Она што треба да се потенцира и да се издвои е дека бројот на граѓани на Република Македонија што привремено престојуваат во странство поради образование, доквалификација, привремена работа или од други причини, не се појавуваат во официјалните податоци за иселени лица. Притоа, дел од овие граѓани по завршувањето на својот престој се враќаат и повторно заминуваат, дел се со намера да се вратат во Македонија по завршувањето на обврските, додека некои се со намера засекогаш да останат во земјата во која го остваруваат својот привремен престој поради некоја од причините наброени погоре.¹⁹

¹⁸ <http://progres.org.mk/files/publications/Iseluvanje%20na%20mladite.pdf>, пристапено на 24.10.2018 година;

¹⁹ http://www.stat.gov.mk/PoslednoObjavenoVoMakstat_mk.aspx, пристапено на 24.10.2018 година;

Убедливо најголема категорија граѓани што заминуваат од земјата се невработени млади луѓе. Причини за засилената миграција кај младите се пред сè: големата младинска невработеност, ниските плати, младинската сиромаштија, нискиот квалитет на живот, финансиската и социјалната несигурност и нееднаквост и некавалитетниот образовен процес. Овие состојби ги поттикнуваат младите да ја напуштат земјата, а подетално на нив ќе се осврнеме понатаму во овој документ.

2.2. Какви последици има засилената миграција врз општеството и врз државата

Првите највидливи и најреални последици се одразија врз состојбата на пазарот на трудот. Во 2015 година, според официјалните статистички податоци, бројот на работоспособни лица од 15 до 24 години се намалил за 2.412, а бројот на работоспособни лица на возраст од 25 до 49 години за 10.136. Само за една година понудата на работна сила на пазарот на труд се намалила за 12.548 луѓе само од овие две старосни категории.²⁰

Последица од иселувањето на граѓаните што директно ги засега државата и општеството, покрај демографската, е тоа што државата го губи она што го вложила во нив преку образовниот процес, формален или неформален, на различен степен.

2.3. Преглед на постоечките мерки, политики и стратешки документи

- Национална стратегија за вмрежување, соработка и намалување на одливот на високообразовани и стручни кадри 2013 – 2020 година.²¹

Владата на Република Македонија и Министерството за образование и наука ја донесоа Стратегијата за вмрежување, соработка и намалување на одливот на високообразовани и стручни кадри, за справување со емиграциските движења што ја имаат зафатено државата и пред сè големата потенцијална емиграција (особено интелектуалната емиграција). Со неа се опфатени повеќе аспекти на појавата на „одливот на мозоци“ и дадени се предлог-мерки за нејзино ефектуирање во „прилив на мозоци“ (brain gain), односно „размена на мозоци“ (brain circulation) преку мерки за искористување на развојните потенцијали на високообразованите поединци кои живеат во странство и преку поддршка на привремената емиграција и циркулацијата на работната сила.²²

Заклучоци

Очигледно е дека во Република Македонија проблемот со емиграцијата е еден од најгорливите проблеми за кои институциите се обидуваат да изнајдат соодветни решенија и мерки. Како што споменавме претходно, емиграцијата, особено на младите, носи огромни последици за државата и за економијата, како и огромен емоционален товар за граѓаните.

Споменавме дека емиграцијата се одвива најчесто во три облици, и тоа: трајна семејна емиграција, односно обединување на семејствата при првична емиграција најчесто на сопругот; привремена емиграција од економски причини и нелегална емиграција или емиграција поради бегство, односно поради криминални дејства.

²⁰ <http://progres.org.mk/files/publications/Iseluvanje%20na%20mladite.pdf>, пристапено на 24.10.2018 година;

²¹ Национална стратегија за вмрежување, соработка и намалување на одливот на високообразовани и стручни кадри 2013 – 2020, Република Македонија – Министерство за образование и наука, Скопје, октомври 2013;

²² Национална стратегија за вмрежување, соработка и намалување на одливот на високообразовани и стручни кадри 2013 – 2020, Република Македонија – Министерство за образование и наука, Скопје, октомври 2013, стр. 2;

Мерките што досега се преземени очигледно е дека не даваат резултати бидејќи трендот на иселување со текот на годините е во постојан раст, а феноменот наречен потенцијална миграција претставува уште поголема и многу реална закана со потенцијал за огромни последици.

Препораки

1. За подготовка на сериозна и сеопфатна стратегија на мерки и политики кои би се фатиле во костец со емиграцијата, треба да се реализира долгонајавуваниот попис на населението. Подготвувањето јавни политики и мерки што би придонеле за намалувањето на емиграцијата даваат недоволен резултат кога нема испитан податок за бројот на граѓани што емигрирале и за вкупното население во државата.
2. За да се создадат можности да се врати барем дел од младите што емигрирале во странство, државата треба да создаде соодветни политики и комплет мерки со кои ќе придонесе за нивно мотивирање и за размислување во таа насока.
3. Суштински фактор за задржување на населението во државата и за долгорочно справување со потенцијалната емиграција е да се подобри квалитетот на животот. Тоа, пред сè, зависи од спроведените системски и темелни реформи коишто треба да резултираат со: континуиран економски раст; стабилни работни места; континуиран раст на платите; решавање на проблемот со домувањето кај младите; модерен здравствен систем и квалитетни здравствени услуги; квалитетно образование; владеење на правото и правната сигурност; социјална сигурност и можност за кариерен развој и за семеен напредок.

3. Младинска сиромаштија, младинска невработеност и ниски плати

3.1. Контекст и тековна состојба

Република Македонија има највисока стапка на младинска невработеност²³ во Европа, дури 51 % и трета највисока во светот според проценките на МОТ и на Светската банка за 2017 година.²⁴ Според Државниот завод за статистика, 47 % од невработените лица во Република Македонија се млади луѓе. Во согласност со податоците на Државниот завод за статистика, во 2017 година највисока стапка на невработеност се забележува кај лицата на возраст од 15 до 24 години и изнесува 46,7 %. Кај мажите стапката на невработеност изнесува 45,7 %, а кај жените 48,6 %.²⁵

Ваквата висока стапка на младинска невработеност придонесува за создавање чувство на безнадежност и за губење на самодовербата кај младите. Неуспехот да се реализираат на пазарот на трудот е една од главните причини младите да ја напуштат или да планираат да ја напуштат државата. Поради демотивираноста и нереализацијата, особено на младите со високо образование, младите што ќе најдат работа најчесто работат за ниски плати, несоодветна работа на нивното образование и во несоодветни работни услови. Од наведеното може да се заклучи дека прифаќањето работа несоодветна на образованието драстично ги намалува шансите за градењето кариера според струката и за кариерниот развој, што на подолг рок претставува загуба и за државата бидејќи низ процесот на образование таа вложила во нив. Младите кои ќе останат невработени на подолг рок, ги губат стекнатите вештини и знаења седејќи дома, а со тоа, како што веќе споменавме, ги губат и самодовербата, мотивираноста и ентузијазмот.

Просечната плата во Република Македонија е ниска во споредба со трошоците за живот, а кај младите што се вработени проблемот е тоа што најчесто не го ни достигнуваат овој износ, со исклучок на неколку сектори, како што е ИТ-секторот. Просечната месечна нето-плата, според Државниот завод за статистика, за месец април 2018 изнесувала 23.942,00 денари²⁶, додека минималната, во согласност со Законот за минимална плата, за месец јуни 2018 изнесува 12.008,00 денари²⁷.

Поради огромната младинска невработеност и бесперспективноста, младите најчесто се согласуваат и на волонтерството (тие како волонтери вршат работа на вработен), често младите работат непријавени и со плата дадена „на рака“ без да им се плаќаат придонеси. Младите, пак, кои се вработени, често се случува да бидат пријавени на минимална плата од околу 12.000 денари, а остатокот да го добиваат во кеш „на рака“. Како причини за ваквите појави најчесто се наведуваат нивните години, а особено (наводно) недостатокот на работно искуство.

Исто така, важно е да се забележи и проблемот на преминувањето од образование до вработување, односно наоѓање работа. Според анализата на податоците направена за потребите при подготовката на Националната стратегија за вработување на Република Македонија, просечното време што е потребно за премин од завршување на образованието

²³ Според дефиниција, млади невработени се лица од 15 до 24 години, кои се подготвени да работат и кои презеле активности да најдат работа во последните четири недели.

²⁴ <https://www.slobodenpecat.mk/makedonija/makedonija-e-na-treto-mesto-vo-svetot-po-mladinska-nevработеност/>, пристапено на 25.10.2018 година;

²⁵ <http://www.stat.gov.mk/>, пристапено на 25.10.2018 година;

²⁶ <http://www.stat.gov.mk/>, пристапено на 25.10.2018 година;

²⁷ <http://www.stat.gov.mk/>, пристапено на 25.10.2018 година;

до вработување е околу 6 години. Премиот од високо образование кон пазарот на труд (вработување) кај млади од 15 до 34 години трае од 1 до 3 години, или според Стратегијата, 40 % од младите во Република Македонија наоѓаат работа во период од 1 до 3 години по излегувањето од образовниот процес.²⁸

Загрижувачки се податоците кои покажуваат и дека дел од младите во Македонија се надвор и од образованиот процес и од пазарот на труд. Во 2014 година, 25,2 % од лицата на возраст од 15 до 24 години не биле ниту вклучени во образование и обука ниту биле вработени.

За младинската невработеност на национално ниво креирани се два акциски плана. Првиот е подготвен во 2012 година и го покрива периодот до 2015 година. Вториот акциски план е подготвен во 2016 година и го опфаќа периодот до 2020 година. Судејќи според статистиките, младите во овој период се во фокусот на државните политики, но за жал само на официјално ниво, а мерките со кои била таргетирана младинската невработеност не дале некои повидливи резултати.

3.2. Преглед на постоечките мерки, политики и стратешки документи

• Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2016 - 2020²⁹

Националната стратегија за вработување на Република Македонија за периодот од 2016 до 2020 година претставува документ кој утврдува стратегија за намалување на невработеноста во државата. Донесена е во октомври 2015 година од Министерството за труд и социјална политика, со поддршка на три меѓународни институции: Меѓународната организација на трудот, Светската банка и Програмата за развој на Обединетите нации (UNDP). Во Стратегијата е содржана детална анализа на состојбата и на опкружувањето на пазарот на труд, односно на вработеноста, на невработеноста и на слободните места, како и на политиката за вработување на државно ниво, активните политики и пасивните мерки.

• Програма за условен паричен надоместок за субвенционирано вработување на лица во социјален ризик³⁰

Оваа програма, спроведувана од Министерството за труд и социјална политика и Агенцијата за вработување, опфаќа повеќе категории на лица во социјален ризик, меѓу кои и лицата до 29 години чијшто месечен семеен приход по член на семејство во годината пред годината во која аплицираат е понизок од 50 % од последната просечна нето-плата објавена од Државниот завод за статистика. Начинот на користењето на субвенциите го одбира работодавачот, при што се субвенционира платата на вработениот за шест месеци, со обврска да биде задржан на работа уште најмалку шест месеци, како и придонесите и данокот што треба да се платат.

• Субвенционирано вработување на невработени млади лица до 29 години преку ослободување од придонеси

За да се олесни вработувањето на млади лица, се вовеле и ослободување од плаќање социјални придонеси и персонален данок во првата година од вработувањето (преку оваа мерка во 2014 година се вработија 5.473 лица).³¹

²⁸ <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vrabotuvane%20na%20Republika%20Makedonija%20za%20Vlada%2016%202015.pdf>, пристапено на 25.10.2018 година;

²⁹ <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vrabotuvane%20na%20Republika%20Makedonija%20za%20Vlada%2016%202015.pdf>, пристапено на 25.10.2018 година;

³⁰ http://www.mtsp.gov.mk/usloven-paricen-nadomestok-ns_article-programa-za-usloven-paricen-nadomestok-za-subvencionirano-vrabotuvanje-opshto.nspх, пристапено на 25.10.2018 година;

³¹ <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vrabotuvane%20na%20Republika%20>

• Македонија вработува

Во 2015 година, Владата на Република Македонија го започна проектот под назив „Македонија вработува“. Тој предвидува низа мерки за поттикнување и за значително олеснување на вработувањето (за нововработените лица до 29 години не се плаќа персонален данок на доход и придонеси за социјално осигурување, во согласност со член 98 од Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност).

Мерките опфаќаат четири ранливи групи на невработени:

- во првата група се невработени лица до 35-годишна возраст кои претходно не биле вработени; или биле вработени, но биле без работа најмалку три месеци пред да се вработени во согласност со оваа мерка;

- во втората група се невработени лица на возраст од 35 до 50 години, во последниве 15 години биле најмалку 10 години невработени и најмалку 3 месеци пред вработувањето немале засновано работен однос;

- во третата, во четвртата и во петтата група се невработени лица на возраст над 50 години, невработени лица над 58 години, невработени лица кои се родители на три или на повеќе деца, самохрани родители, членови на еднородителски семејства, приматели на социјална парична помош, деца без родители и родителска грижа, жртви на семејно насилство, лица со инвалидитет и со намалена работна способност, професионални војници на кои им престанал работниот однос и родители на деца со пречки во развој кои се приматели на посебен додаток.³²

• Национален Акциски план за вработување млади лица до 2020 година

Крајна цел на националниот Акциски план за вработување млади лица до 2020 година е промовирање на повеќе и подобри работни места за младите мажи и жени.

Како специфични цели на Акцискиот план кој ќе се спроведува до 2020 година и се главно фокусирани на областите што се клучни за унапредувањето на вработеноста кај младите се:

1. Да се подобри усогласеноста меѓу понудата на вештини и барањата на пазарот на трудот;
2. Да се промовира отворањето работни места, предводено од приватниот сектор;
3. Да им се олесни преминот на младите лица во светот на работата.

Временската рамка на Акцискиот план за вработување млади лица е пет години, од 2016 до 2020 година. Вкупниот број млади луѓе во целната група изнесува приближно 200.000 млади мажи и жени (што е приближно еднакво на 42 проценти од вкупното младо население на возраст од 15 до 29 години).³³

• Поволни кредити за отворање сопствени бизниси за млади лица

Целта на Проектот е на заинтересираните невработени лица до 29 години, активни братели на работа, коишто сакаат да започнат сопствен бизнис, да им се овозможи поволен кредит, со што ќе се отворат нови работни места и ќе се самовработат во областа на земјоделството, трговијата, преработувачката индустрија, градежништвото, услужните дејности итн.³⁴

Makedonija%20za%20Vlada%2016102015.pdf, пристапено на 25.10.2018 година;

³² <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vrabotuvane%20na%20Republika%20Makedonija%20za%20Vlada%2016102015.pdf>, пристапено на 25.10.2018 година;

³³ Акциски план за вработување млади лица 2016-2020 година

http://www.mtsp.gov.mk/content/word/dokumenti/2016_Akciski%20plan%20za%20Vrabotuvanje%20mladi%202016-2020%20godina_MK%20pv%20-%20Copy.docx, пристапено на 26.10.2018 година;

³⁴ http://www.avrm.gov.mk/oglasii2-ns_article-kreditiranje-do-29-godin.nspix, пристапено на 26.10.2018 година;

Уште една од мерките преземени за справување со невработеноста кај младите се поволните кредити за отворање сопствени бизниси за млади лица кои ги нуди Агенцијата за млади и спорт. Со оваа мерка се оди кон тоа да се стимулира претприемништвото кај младите и да се стимулира отворање нови работни места преку основање нови бизниси. Создавањето на нови работни места и овозможувањето на подобри услови за младите, односно стабилната работа и заработката се најтесно поврзани со нивното останување во земјава. Најчесто мотивирани од желбата за подобар живот, тие заминуваат на „модерна печалба“ и веќе не се враќаат.³⁵

• Национална стратегија за млади 2016 - 2025

За справување со високите стапки на младинската невработеност и за оставање простор за нивниот економски и социјален напредок и нивното осамостојување, во Стратегијата за млади се поставува и прашањето за нивното вработување, односно самовработување. Предвидени се низа мерки и неколку стратешки цели што треба да се постигнат.

Цел 1: Да се создадат достапни можности сите млади да стекнат компетенции (знаења, ставови, вештини) што се барани на пазарот на трудот.

Цел 2: Да се промовира долгорочен и меѓусекторски пристап во политиките за помош за вработување на млади.

Цел 3: Младите да бидат проактивни и креативни партнери во процесот на надминувањето на невработеноста.

Цел 4: Да се обезбеди систематска и координирана поддршка за развој на младинско претприемништво.³⁶

• Обука за напредни компјутерски вештини предвидени во Програмата за работа на Владата 2011 - 2015³⁷

Преку оваа мерка се нудеа бесплатни обуки за стекнување компјутерски вештини за евидентираниите невработени лица – баратели на работа, со завршено средно или високо образование, и кои се заинтересирани да стекнат знаење од областа. Мерката ја спроведуваше Агенцијата за вработување на Република Македонија.

• Проект „Младинска гаранција“ 2017 - 2020³⁸

Младинската гаранција претставува комплет Владини мерки кои имаат цел да гарантираат квалитетни услуги кои им се нудат на младите во насока на вработување, континуирана едукација, доедукација, пракса и тренинг. Република Македонија е единствената земја во регионот, која не е членка на Европската Унија, а започнува со планирање за воведување на младинската гаранција како мерка за зголемување на вработливоста на младите луѓе.³⁹

Гаранцијата има цел да им обезбеди на младите луѓе (15 - 29 години) квалитетна понуда за вработување, континуирано образование и обука или практиканство во период од 4 месеци од денот на пријавувањето во АВРМ. Планот за спроведувањето на проектот е во две фази: пилот-фаза во 2018 година во неколку општини и втора фаза - до 2022, кога програмата ќе се спроведе на територијата на целата држава.

³⁵ http://www.avrm.gov.mk/oglasii2-ns_article-kreditiranje-do-29-godin.nspх, пристапено на 26.10.2018 година;

³⁶ <http://strategijazamladi.mk/sites/default/files/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8-2016-2025.pdf>, пристапено на 26.10.2018 година;

³⁷ http://www.avrm.gov.mk/oglasii2-ns_article-obuka-za-napredni-it-veshtini.nspх, пристапено на 26.10.2018 година;

³⁸ <http://www.nms.org.mk/wp-content/uploads/2018/01/Mladinska-garancija.pdf>, пристапено на 26.10.2018 година;

³⁹ <http://www.nms.org.mk/wp-content/uploads/2018/01/Mladinska-garancija.pdf>, пристапено на 26.10.2018 година;

• Младински библиотеки

Младинските библиотеки ќе претставуваат регистар на слободни работни места, како и места за остварување младинска пракса која за првпат ќе биде признаена во Република Македонија. Овој проект ќе започне како пилот-проект во 2018 година во 4 општини во Република Македонија – Кавадарци, Карпош, Тетово и Куманово, а неговата примена низ цела Македонија ќе започне од 2019 година.⁴⁰

• Младинска платежна картичка

Младинската платежна картичка е најавена од Министерството за образование и наука и ќе значи воведување на поволности за младите во Македонија. Со приложувањето на оваа картичка, ќе се даваат младински попусти во кафулиња, во кино, за спортски натпревари итн.⁴¹

Заклучоци

Невработеноста на младите е една од главните причини за младинската сиромаштија, за емиграцијата и за ниската стапка на фертилитет и на наталитет. Изнаоѓање долгорочно решение за невработеноста на младите треба да биде една од најприоритетните политики на секоја власт. Со решавањето на овој, за младите горлив проблем, ќе се придонесе и за олеснување и донекаде за отстранување на последиците што ги наведовме погоре. Секако, за да се подобри состојбата со младинската невработеност, треба да помине повеќе време, треба поголема економска активност, раст на платите и, секако, подобрување на квалитетот на образовниот процес, особено на стручното средно образование.

Препораки

1. Треба младите повеќе да се мотивираат и да се насочат кон стручно образование. Се претпоставува дека со квалитетна обука, тие би нашле вработување соодветно на нивната стручна обука и би заработувале солидна плата, а со самото тоа ќе имаат услови и за кариерен напредок и за професионализација.
2. Треба да се подобри квалитетот на образованието во сите степени и на сите нивоа, за од образовните установи да излегуваат квалитетни кадри и работници со вештини што ќе одговараат на потребите и барањата на пазарот на трудот. Практичната работа на факултетите е од исклучителна важност за студентите затоа што на тој начин идните работници ќе стекнат работни навика, деловна култура, но и најразличен тип социјални вештини.
3. Треба да се спречи злоупотребувањето на волонтерството кај младите. Поради огромната младинска невработеност и бесперспективноста, младите најчесто се согласуваат и на волонтерство (како волонтери вршат работа на вработен).
4. Ниските плати им влијаат демотивирачки на младите и им го отежнуваат процесот на вложување во себе и во сопствениот професионален развој и, можеби најважното, во голема мера придонесуваат младите да се двоумат дали да формираат семејство. Стратешки определби на развојната политика на државата треба да бидат општиот раст на платите преку континуиран раст на минималната плата и раст на просечните плати во секторите со најниски плати.

⁴⁰ Интервју со Дарко Каевски, директор на Агенција за млади и спорт, „Политики за спречување на одлив на мозоци“, Деветта политичка академија за социјална демократија 2017/2018;

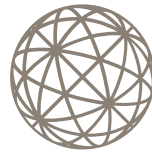
⁴¹ Интервју со Дарко Каевски, директор на Агенција за млади и спорт, „Политики за спречување на одлив на мозоци“, Деветта политичка академија за социјална демократија 2017/2018;

5. Треба да се олеснат и да се намалат трошоците за започнување бизнис преку различни типови мерки со кои ќе бидат поддржани и охрабрани.
6. Треба да се организираат обуки за доусовршување и за преквалификација, активности што се практикуваат во сите земји од ЕУ и коишто даваат одлични резултати во зголемувањето на капацитетите на младите.
7. Треба да се воведат соодветни мерки за социјална поддршка што ќе им помогнат на младите во периодот кога се малку платени и во преодниот период додека се во фаза на барање работа.
8. Треба да се создаде механизам за континуирана соработка меѓу високообразовните установи и економските субјекти и јасно да се дефинираат потребите на економските субјекти на пазарот на трудот, односно да се издвојат професиите, знаењата и вештините коишто се неопходни за социоекономскиот развој на Република Македонија на среден и на долг рок. Овие показатели треба да имаат директно влијание врз дефинирањето на програмите за студирање на високообразовните установи.
9. Треба да се напушти политиката што го предимензионираше високото образование и треба средното стручно образование да се промовира како добар избор за побрзо влегување на пазарот на трудот во однос на студирањето. Наскоро нашата економија ќе има недостиг на занаетчи и поради тоа во блиска иднина може да се очекува дека ќе се зголемат платите и приходите од занаетчиската дејност.

Извори:

1. **Акциски план за вработување млади лица 2016 – 2020 година**, Министерство за труд и социјална политика
http://www.mtsp.gov.mk/content/word/dokumenti/2016_Akciski%20plan%20za%20vработuvanje%20mladi%202016-2020%20godina_MK%20pv%20-%20Copy.docx
2. **Активно население во Република Македонија. Резултати од Анкетата за работна сила**, II тримесечје од 2018 година, Државен завод за статистика
<http://www.stat.gov.mk/pdf/2018/2.1.18.31.pdf>
3. **„Во администрација нема место за сите невработени“**, Радио Слободна Европа
<https://www.slobodnaevropa.mk/a/25162844.html>
4. Т. Мицески, Р. Темјановски, **„Динамичка анализа на развојните трендови на наталитетот во руралните ридско-планински средини во Р. Македонија“**
<http://eprints.ugd.edu.mk/8902/1/Trud-T.M.-%20R.T-Za%20%20Ruralni%20sredini-Natalitet1.pdf>
5. **Еднократна парична помош за новороденче**, Министерство за труд и социјална политика
http://www.mtsp.gov.mk/prava-od-detska-zashtita-ns_article-pomosh-za-oprema-na-novorodence.nspх
6. **Егзодус: Секој трет образован ја напуштил Македонија, Призма**
<http://prizma.mk/egzodus-sekoj-tret-obrazovan-ja-napushtil-makedonija/>
7. Документ за јавна политика **„Како до намалување на младинската емиграција од Република Македонија“**, Прогрес – Институт за социјална демократија и Фондација Калеви Сорса, 2017
<http://progres.org.mk/files/publications/Iseluvanje%20na%20mladite.pdf>
8. **Закон за учебници во основно и средно образование**, Министерство за образование и наука
<http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/Zakon%20za%20uchebnici%202014V2.pdf>
9. **Закон за средно образование**, Министерство за образование и наука
<http://mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-sredno-2015.pdf>
10. **Индикатори**, Државен завод за статистика
<http://www.stat.gov.mk/KlucniIndikator.aspx>
11. **Кредитирање до 29 години**, Агенција за вработување на Република Македонија
http://www.avrm.gov.mk/oglasia2-ns_article-kreditiranje-do-29-godin.nspх
12. **Младинска гаранција, Национален младински совет**
<http://www.nms.org.mk/wp-content/uploads/2018/01/Mladinska-garancija.pdf>
13. **„Младинска невработеност и мултикултурализам“**, Дина Спировска, Прогрес – Институт за социјална демократија, Фондација „Калеви Сорса“ и Фондација „Фридрих Еберт Штифтунг“, 2014
<http://progres.org.mk/files/publications/SDMM%20za%20proverka.pdf>
14. **„Младинска невработеност и мултикултурализам“**, Дина Спировска, Прогрес – Институт за социјална демократија, Фондација „Калеви Сорса“ и Фондација „Фридрих Еберт Штифтунг“, 2014
<http://progres.org.mk/files/publications/SDMM%20za%20proverka.pdf>
15. **МАКСТАТ база**, Државен завод за статистика на Република Македонија
www.stat.gov.mk
16. **„Македонија е на трето место во светот по младинска невработеност“**, Слободен печат
<https://www.slobodenpecat.mk/makedonija/makedonija-e-na-treto-mesto-vo-svetot-po-mladinska-nevrabotenost/>
17. **Национална стратегија за вработување**, Министерство за труд и социјална политика
<http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Nacionalna%20Strategija%20za%20Vработuvane%20na%20Republika%20Makedonija%20za%20Vlada%2016102015.pdf>

18. **Национална стратегија за млади 2016 – 2025, Агенција за млади и спорт**
<http://strategijazamladi.mk/sites/default/files/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8-2016-2025.pdf>
19. **Национална стратегија за вмрежување, соработка и намалување на одливот на високо образовани и стручни кадри 2013 – 2020 година,**
 Министерство за образование и наука, октомври 2013
20. **Наталитетот во Република Македонија во 2017 година,** Државен завод за статистика
<http://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?rbtxt=8>
21. **Население,** Државен завод за статистика
<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFGodisnik2013/03-Naselenie-Population.pdf>
22. **Население,** Државен завод за статистика
<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=2>
23. **Обука за напредни ИТ вештини,** Агенција за вработување на Република Македонија
http://www.avrm.gov.mk/oglasii2-ns_article-obuka-za-napredni-it-veshtini.nsp
24. **„Политики за спречување на одлив на мозоци“,**
 Деветта политичка академија за социјална демократија 2017/2018
25. **Природно движење на населението, 2017,** Државен завод за статистика
http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.08.pdf?fbclid=IwAR2UYd-wTSIfYK569bJcrv_Ay-E13O4FbfpJOv1DDWX7vNkQhzoIOAvO4-E
26. **Родителски додаток за дете,** Министерство за труд и социјална политика
http://www.mtsp.gov.mk/prava-od-detska-zashtita-ns_article-roditelski-dodatok-za-dete.nsp
27. **Условен паричен надоместок за субвенционирано вработување,** Министерство за труд и социјална политика
http://www.mtsp.gov.mk/usloven-paricen-nadomestok-ns_article-programa-za-usloven-paricen-nadomestok-za-subvencionirano-vrabotuvanje-opshto.nsp
28. **„Differentials of fertility in the Republic of Macedonia“ (empirical research),** New Balkan Politics
[http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/Differentials-of-Fertility-in-the-Republic-of-Macedonia-\[empirical-research\]#.WzfMLNUzblU](http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/Differentials-of-Fertility-in-the-Republic-of-Macedonia-[empirical-research]#.WzfMLNUzblU)
29. **„Drop of birth rates among Macedonians, increase among Albanians“,** Independent Balkan News Agency
<http://www.balkaneu.com/drop-birth-rates-macedonians-increase-albanians/>
30. **Macedonia total fertility rate,** Index Mundi
https://www.indexmundi.com/macedonia/total_fertility_rate.html
31. Cane Koteski, Dusko Josheski, Zlatko jakovlev, Nikola V. Dimitrov and Snezana Bardarova,
Macedonia Demographic Aging
<http://eprints.ugd.edu.mk/10970/1/7-Macedonia%20Demographic%20Aging2.pdf>
32. **Replacement level fertility and future population growth,**
 US National Library of Medicine National Institutes of Health
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7834459>
33. **World Population Prospects, Key findings & advanced tables,** United Nations, 2017 https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf

**WESTMINSTER
FOUNDATION FOR
DEMOCRACY**

ISBN 978-608-66074-2-5